

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри фінансів

Національного університету біоресурсів і природокористування України,

доктора економічних наук, доцента **ТІТЕНКО Зої Миколаївни**

на дисертацію **СТЕПАСЮКА Максима Олександровича**

на тему: «**Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні**»,

подану на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 051 «Економіка»

галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

За результатами аналізу дисертації М. О. Степасюка, а також матеріалів щодо апробації та практичного впровадження основних результатів проведеного наукового дослідження, можна сформулювати відповідні висновки щодо актуальності теми, рівня обґрунтованості й достовірності наукових положень і висновків, наукової новизни одержаних результатів, повноти їх відображення в опублікованих наукових працях, а також визначити значущість дослідження з огляду на сучасні потреби економічної науки.

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з напрямками науково-дослідних робіт.

Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні зумовлене наявними структурними диспропорціями аграрного сектору, в якому переважає експорт сировини з низьким рівнем переробки. Україна є одним із провідних світових виробників олійних культур, зокрема соняшнику, ріпаку та сої, однак значна частина продукції експортується у вигляді сировини або з мінімальним рівнем переробки. Це обмежує потенціал створення доданої вартості всередині країни та знижує мультиплікативний ефект агропромислового виробництва для економіки.

У сучасних умовах трансформації глобальних продовольчих ринків питання розвитку повних та ефективних ланцюгів доданої вартості набуває особливого значення. Посилення конкуренції, зміна логістичних маршрутів, воєнні ризики та порушення традиційних торговельних зв'язків актуалізують необхідність переорієнтації українського аграрного експорту з сировинної моделі на модель глибокої переробки. Формування доданої вартості на всіх етапах виробничого ланцюга дозволяє підвищити стійкість галузі та зміцнити позиції України на міжнародних ринках.

Важливим аспектом є також економічний ефект для внутрішнього розвитку регіонів. Розширення переробних потужностей олійних культур сприяє створенню нових робочих місць, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів і підвищенню інвестиційної привабливості аграрних територій. Це, у свою чергу, стимулює розвиток сільських територій і зменшує регіональні диспропорції в економічному розвитку.

Дослідження формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур є особливо актуальним в умовах необхідності структурної трансформації аграрного

сектору України, підвищення його конкурентоспроможності та переходу від сировинної до інноваційно-переробної моделі розвитку.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України в межах ініціативної теми «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD» (номер державної реєстрації 0225U002892).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Аналіз матеріалів дисертації М. О. Степасюка, а також інших наукових матеріалів, поданих здобувачем разом із дисертацією, свідчить про належний рівень обґрунтованості отриманих результатів, високий рівень якості сформульованих висновків і практичних рекомендацій. Це є наслідком застосування коректного методологічного інструментарію та широкої джерельної бази, використаної в процесі проведення дослідження.

Дослідження формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні базується на комплексному підході до аналізу аграрно-економічних процесів, що дозволило розглядати ланцюг доданої вартості як цілісну систему взаємопов'язаних етапів виробництва, переробки, логістики та реалізації продукції, функціонування яких визначається впливом ринкових, інституційних і виробничих факторів. Метод аналізу та синтезу було застосовано для дослідження теоретичних засад формування ланцюгів доданої вартості, визначення їх економічної сутності, структури та особливостей функціонування в аграрному секторі України.

Системно-функціональний підхід використовувався для оцінювання взаємозв'язків між окремими ланками ланцюга доданої вартості та визначення ролі кожного етапу у формуванні кінцевого економічного результату, а також для виявлення диспропорцій між виробництвом сировини та її переробкою. Статистичні методи застосовувалися з метою аналізу динаміки виробництва, переробки та експорту олійних культур, а також для виявлення тенденцій розвитку галузі та кількісного оцінювання структурних змін у агропромисловому комплексі.

Порівняльний метод використовувався для зіставлення рівня розвитку ланцюгів доданої вартості в Україні з провідними країнами-виробниками олійних культур, що дозволило визначити конкурентні позиції на світовому ринку та виявити потенційні напрями підвищення ефективності переробного сектору. Метод узагальнення застосовувався з метою формування комплексного бачення проблем і перспектив розвитку ланцюгів доданої вартості та обґрунтування необхідності переходу до моделі глибокої переробки сільськогосподарської сировини.

Абстрактно-логічний метод використовувався для теоретичного узагальнення результатів дослідження, формування висновків і визначення напрямів удосконалення механізмів розвитку переробної складової аграрного сектору. Графічні методи застосовувалися для наочного представлення отриманих результатів у вигляді таблиць, схем і діаграм, що забезпечило візуалізацію структури ланцюгів доданої вартості та спростило інтерпретацію аналітичних даних.

Інформаційну базу дисертації становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені питанням формування ланцюгів доданої вартості. У дослідженні також використано матеріали міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, семінарів і публікації у фахових наукових виданнях. Важливу роль у формуванні інформаційної бази відіграли законодавчі й нормативно-правові акти України, які регламентують питання формування доданої вартості, державної підтримки аграрного сектору та інвестиційної діяльності у сучасних умовах господарювання.

Емпірична база дослідження сформована на основі офіційних статистичних і аналітичних даних Державної служби статистики України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Міністерства фінансів України, а також інформаційних ресурсів міжнародних організацій, зокрема Світового банку, ФАО та Євростату. У процесі дослідження використано матеріали галузевих асоціацій, інформацію підприємств агропромислового сектору, а також відкриті інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Дисертація М. О. Степасюка, подана до захисту, є самостійним, оригінальним і завершеним науковим дослідженням. Представлені в ній наукові положення, висновки та практичні рекомендації характеризуються належним рівнем достовірності та обґрунтованості.

Новизна наукових досліджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. За результатами аналізу дисертації М. О. Степасюка та поданих до розгляду супровідних матеріалів можна констатувати, що отримані результати дослідження характеризуються належним рівнем наукової новизни. Вона полягає в подальшому розвитку та обґрунтуванні теоретико-методичних засад і розробленні практичних напрямів формування ефективних ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва та переробки олійних культур.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження виносяться на захист і відображають його наукову новизну, зокрема, вдосконалено теоретичні засади формування ланцюгів доданої вартості з урахуванням сировинної спеціалізації аграрного сектору України, глобальної конкуренції та євроінтеграційних процесів, що передбачає розгляд такого ланцюга не лише як технологічну послідовність створення продукції, а як системну взаємодію між суб'єктами, інституціями та інфраструктурою, які забезпечують перетворення ресурсів

у конкурентоспроможну вартість. Окрім того, на відміну від існуючих загальних положень, автором розроблено концептуальні засади формування доданої вартості в ланцюгу переробки олійних культур з виокремленням етапів і суб'єктів даного процесу;

Подальшого розвитку набули науково-методичні засади кластеризації локальної переробки олійних культур (на прикладі сої) на основі інтеграції її ресурсного, технологічного, інфраструктурного та фінансово-управлінського блоків. Відмінністю запропонованого підходу є структурування виробничого контуру кластера за рівнями генерування доданої вартості (від первинної переробки методом пресування до високотехнологічного виробництва лецитину, білкових концентратів і ізолятів), що базується на принципах мережевої взаємодії та забезпечує диверсифікацію і максимальну капіталізацію малого агробізнесу.

Удосконалено теоретико-методичні підходи до формування інституційних механізмів інтеграції малих фермерських господарств у ланцюги доданої вартості продукції олійних культур. На відміну від існуючих, ці підходи базуються на поєднанні організаційно-коопераційних важелів, адресної фінансової підтримки (через ДАР, пільгове кредитування, гранти на переробку й сушіння) та інфраструктурного супроводу (дорадництво, інноваційні хаби, сертифікація), що потенційно може забезпечити підвищення економічної ефективності малих виробників і синергетичний ефект у межах конкурентоспроможних агропродовольчих ланцюгів.

Окрім того, набули подальшого розвитку науково-практичні підходи до оцінювання економічної результативності ланцюгів створення вартості в олійно-жировому підкомплексі АПК. На відміну від існуючих, вони базуються на порівняльному аналізі альтернативних траєкторій поглиблення внутрішньої переробки сировини (за секторами: «боби соєві – соєві ізоляти/соєвий сир» та «насіння ріпаку – олія ріпакова/біодизель»), що дозволило формалізувати критерії економічної доцільності диверсифікації виробництва і обґрунтувати параметри максимізації маржинального доходу підприємств.

Отримані результати дослідження мають вагоме теоретичне та практичне значення, оскільки сприяють вдосконаленню фінансового забезпечення розвитку агропромислових підприємств в умовах сучасних економічних викликів.

Повнота викладення основних положень дисертації в опублікованих працях. Теоретична цінність результатів дисертаційного дослідження полягає в розвитку наукових підходів до формування ланцюгів доданої вартості. У роботі обґрунтовано теоретико-прикладні підходи до обґрунтування структурно-логічної моделі інтеграції вітчизняних підприємств олійно-жирового підкомплексу в європейські ланцюги доданої вартості. На відміну від існуючих, модель базується на диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності через подолання сировинної спрямованості експорту та ідентифікує ключові детермінанти євроінтеграційного успіху (гармонізація стандартів, капіталізація знань,

державне стимулювання та інвестиційне забезпечення суб'єктів господарювання) в межах європейських виробничо-збутових мереж. Розвинено методичні підходи для здійснення комплексної оцінки ефективності функціонування ланцюгів доданої вартості та визначення впливу основних факторів на їх розвиток.

Практична цінність дослідження полягає в розробленні комплексних прикладних засад формування та розвитку ефективних ланцюгів доданої вартості на продукцію олійних культур в Україні. Запропоновані авторські пропозиції сприятимуть підвищенню ефективності взаємодії учасників агропродовольчого ринку, поглибленню переробки сировини та збільшенню частки доданої вартості на рівні національної економіки.

Результати дослідження впроваджено в діяльність Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, а саме в ПНД НААН27 «Створення сортів і гібридів цукроносних та інших нішевих культур, розроблення заходів з реалізації їх біологічного потенціалу». Аналітичні матеріали дисертаційного дослідження було використано під час підготовки Стратегії розвитку Іллінецької територіальної громади Вінницького району Вінницької області на 2025–2027 рр., зокрема в розділі, присвяченому аграрному сектору. Сформовані в дисертації практичні рекомендації щодо формування ланцюгів доданої вартості на продукцію олійних культур у розрізі визначення основних етапів формування вартості, а також переліку ключових показників, які дають змогу оцінити ефективність кожної ланки в ланцюгу створення вартості, використовуються в рамках виробничої діяльності ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина»».

Окремі положення дисертації застосовуються в навчальному процесі кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні дисципліни «Економіка підприємств агробізнесу» для здобувачів спеціальності 051 «Економіка».

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація та наукові публікації, у яких висвітлено основні результати проведеного дослідження, відповідають вимогам академічної доброчесності. У поданих матеріалах не виявлено порушень, пов'язаних із академічним плагіатом, самоплагіатом, фабрикацією або фальсифікацією наукових результатів. Використані в роботі наукові джерела належним чином ідентифіковані та оформлені, що свідчить про дотримання здобувачем етичних норм наукової діяльності та коректне використання результатів попередніх досліджень.

Дисертацію викладено державною мовою з дотриманням вимог сучасного наукового стилю. Подання матеріалу характеризується послідовністю, аргументованістю та логічною завершеністю викладення наукових положень. Структура роботи є чіткою і відповідає загальноприйнятим вимогам до дисертаційних досліджень, що забезпечує належний рівень сприйняття та систематизації представлених результатів.

Текст дисертації вирізняється належною логічною побудовою, чіткістю формулювань та науковою коректністю викладення матеріалу. Робота загалом позбавлена істотних граматичних, орфографічних і стилістичних помилок, а також значних технічних недоліків, що свідчить про високий рівень її мовного та редакційного оформлення. Використання таблиць, рисунків та інших ілюстративних матеріалів сприяє кращому розкриттю змісту дослідження та підвищує наочність представлених наукових результатів.

Дискусійні положення й недоліки дисертації. Відзначаючи високий рівень виконаного дослідження, актуальність обраної тематики та наукову значущість отриманих результатів, доцільно звернути увагу на окремі положення дисертації, які мають дискусійний характер і можуть бути предметом подальшого наукового обговорення.

1. У Розділі 1 дисертаційного дослідження автором наведено широкий перелік факторів виробництва (від природних до нематеріальних), які беруть участь у створенні вартості. Однак, у висновках відсутня кількісна або якісна оцінка ступеня впливу кожного з цих факторів. Робота значно б виграла, якби автор вказав, який саме з перелічених факторів є домінуючим у ланцюгу переробки олійних культур.

2. Теза автора про те, що інституційні механізми виступають «визначальним фактором» розвитку ринку, виглядає дещо дискусійною. Олійно-жировий комплекс України є глибоко інтегрованим у світовий ринок і розвивається переважно під впливом приватного капіталу та глобального попиту. Акцент на провідній ролі держави може свідчити про недооцінку ринкових інститутів саморегулювання.

3. Автор слушно виокремлює потребу в гармонізації законодавства з європейськими нормами. Водночас було б доцільно вказати, які саме регуляторні вимоги ЄС (наприклад, у сфері екологічних стандартів Green Deal, сертифікації чи безпечності харчових продуктів) є найбільш критичними для українських переробників і вимагають першочергового впровадження.

4. Запропонована автором структура переробки сої в межах кластеру (зокрема, виробництво білкових ізолятів і лецитину) потребує надзвичайно капіталомістких технологій і значних довгострокових інвестицій. Робота значно виграла б, якби автор дослідив чи мають потенційні учасники кластеру реальний доступ до таких фінансових ресурсів і за який період окупляться подібні високі технології в сучасних економічних умовах України.

Зазначені зауваження та дискусійні положення не знижують загальної позитивної оцінки дисертації, а лише відображають складність і багатогранність досліджуваної проблематики та можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Загальний висновок. Дисертація на тему: «Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні» є завершеним самостійним науковим дослідженням, у якому вирішено актуальне наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад і розробленні практичних напрямів формування ефективних ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва та переробки олійних культур. Отримані результати мають наукову новизну, характеризуються належним рівнем аргументованості та базуються на використанні сучасного методичного інструментарію економічних досліджень, зокрема методів системного аналізу, економіко-математичного моделювання та узагальнення статистичних і аналітичних даних.

Теоретичні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, характеризуються науковою обґрунтованістю, логічною послідовністю та практичною спрямованістю. Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання органами державної влади під час розроблення стратегій розвитку агропродовольчого сектору, суб'єктами господарювання при формуванні та оптимізації ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур, а також галузевими об'єднаннями, інвесторами й міжнародними організаціями при розробленні програм підтримки розвитку виробництва, переробки та експорту продукції олійних культур в Україні.

Із огляду на актуальність теми, наукову новизну, обґрунтованість отриманих результатів, їх теоретичну та практичну значущість, а також достатній рівень апробації і публікацій здобувача, дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами), а її автор Степасюк Максим Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор економічних наук, доцент Зоя ТІТЕНКО